

האוריינויות החדשות ותרומתן האפשרית לחינוך ד"ר נימרוד אלוני*

עלינו לעשות את האוריינות לידידותית יותר, למוכרת יותר ולמובנת יותר, שאם לא כן, תידחה האוריינות כעוד המצאה אקדמית אשר רבים בה הייסורים על התועלת.

האוריינות במקומותינו היא כמו חטיף לוחט. אי אפשר שלא להימשך אל קסמיה הייחודיים ושלא לכמוה אל הפוטנציאל הטמון בה: מונח חדש ומסוגנן המספק לנו באחת את המקבילה העברית (שכה חסרה לנו) למונח באנגלית Literacy, את התפיסה המקפת של מיומנויות-לשון, את השילוב בין "ידע תוכני" ל"ידע מיומנותי", ואת הניחוח המושלם של השכלה, תרבות ותפקוד יעיל. אל מול עושר הזדמנויות כזה אין ה"ארוס הפדגוגי" של אינטלקטואלים ומחנכים יכול להישאר אדיש והם עושים באוריינות מעשים. אך אליה וקוץ בה, מרוב עצים לא רואים את היער, והחטיף קשה מאוד לעיכול.

המשמעות המילולית המקורית של Literacy מתגלמת כידוע, הן במונח "דעת קרוא וכתוב" (כיכולת לשונית) והן במונח "אדם משכיל ותרבותי"

מרוב מובנים ופרשנויות ראשנו סחרחר, מרוב הבהרות מתקדרים שמי מחשבתנו וגרוע מכל: מצאנו עצמנו מעורבים בשיח שלא רק שאינו אורייני, הוא גם נעדר תקשורת בסיסית. ואם התסכול והמבוכה הם מנת חלקם של עמיתינו החוקרים והמורים, חישובו על גודל העינוי שמתנסים בו סטודנטים, פרחי הוראה ומורים חדשים, אשר אנו מבטיחים לתת בידם את האוריינות כזרק-אור שימשש אמצעי לפלס את דרכם בבטחה והנה היא זרק-חושך, המסתירה מעיניהם גם את אותן דרכים מוכרות וידועות שעד כה צעדו בהן בביטחה.

לא, אינני מבקש שנרים ידנו בכניעה. עצם שותפותי בחבורה האקדמית המתענגת על ייסורי האוריינות ועל ייסור אחרים בה, מלמדת על עמדתי שאוצר אמיתי בידינו. אך אוצר זה גולמי הוא ועלינו לכוננו ולעצבו בשפה שווה ומובנת לכל נפש. עלינו לעשות את האוריינות לידידותית יותר, למוכרת יותר ולמובנת יותר, שאם לא כן, תידחה האוריינות כעוד המצאה אקדמית אשר רבים בה הייסורים על התועלת. לאתגר זה, ליידודה של האוריינות – באמצעות הבהרת משמעויותיה במגוון הקשריה – אני מבקש לגשת עתה.

ראשית, אנחנו יודעים שהמונח אוריינות קיים בעברית מאז שנות השמונים של המאה הקודמת; טבע אותו זאב סמילנסקי כמקביל העברית למונח האנגלי Literacy. כמו כן ידוע לנו שהיא נגזרה מהמלה הארמית "אורייתא", שמשמעה "תורה" וחוכמה, ומהמונח העברי "בר-אוריין", שמשמעו ידען ובקיא בתורה. יחד עם השינויים בתפיסת האמת והדעת במהלך ההיסטוריה – מאמיתות, תורות וידועות המעוגנות בדת לכאלה שנוצרות בעשייה המדעית – דימויו של ה"בר-אוריין" עבר מטמורפוזה כך שבימינו ניתן לזהות בו גם את ה"ידוע קרוא וכתוב" ואף את האדם "המשכיל ורחב האופקים".

שנית, ידוע לנו שהצורך הדחוף לטבוע בעברית את המונח אוריינות נבע ממגמה אקדמית חדשה בעולם האנגלו-אמריקאי, שבמסגרתה ניתן למונח Literacy מגוון רחב של משמעויות ופרשנויות; מגמה שמן הבחינה האקדמית אי אפשר היה להתעלם ממנה, ושאתגרה את דוברי העברית למצוא לה מינוחים הולמים בשפתנו. נקודת המוצא להתמודדות עם אתגר זה כרוכה באופן

ד"ר נימרוד אלוני הוא מרצה לפילוסופיה של החינוך במכללת הקיבוצים ובמכללת בית-ברל ויו"ר אקדמי של רשת חמ"ה לחינוך ממלכתי-הומניסטי.
המאמר לקוח מתוך: "להיות אדם" – דרכים בחינוך הומניסטי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1998.

טבעי באיתור המשמעות המילולית המקורית של Literacy המתגלמת כידוע, הן במונח "דעת קרוא וכתוב" (כיכולת לשונית) והן במונח "אדם משכיל ותרבותי" – (A literate Person). קשר זה בין שליטה במיומנויות הלשון, בשפה המדוברת והכתובה, לבין השכלה ותרבות אינו מקרי, וזאת משם שהאדם הוא בראש ובראשונה ה"בריה המדברת": לא רק "מדברת" במובן של תקשורת בין-אישית, כפי שעושות גם חיות מפותחות, אלא משתמשת במילים הסדורות בהגיון ובדמיון, כדי לחקור את הטבע ולכוון את המדעים, וכדי לחרוג מהטבע ולכוון את התרבות המוסרית, הפוליטית והאמנותית. כבני אדם אנו חושבים, שואלים, חוקרים, מפרשים, מעריכים, מתדיינים, מכריעים ופועלים בעולם באמצעות המילים: באמצעותן מכוון העולם האנושי, ובהיעלמן נעלם גם הוא. רעיון זה, חשוב לציין, עתיק כימי אתונה הקלאסית, והוא שימש כרציונל לחינוכם של בני אתונה ורומא לאורו של אידיאל "האוראטור": איש ציבור מופתי שלשונו הרוטה ומשכנעת, דבריו נבונים ומסוגננים, ולנגד עיניו טובת הציבור והמדינה. באמצעות השפה, אמר על כך המחנך היווני איסקרטס, אנו מבחינים בין אמת לשקר ובין צדק לעוול; באמצעותה אנו לומדים איש מרעהו ומעשירים את עולמנו במשמעות וביופי; באמצעותה אנו נעשים לבני חורין, אשר בכוחם לדמות מציאויות חלופיות לזו הקיימת, לבחור באחת מהן, ולפעול להגשמתה.

מתוך זיקה ליסודות משולבים אלה של "לשון ודעת", ועל יסודות הדעת החדשה שהעמידו הבלשנות, הפסיכולוגיה והפילוסופיה, התפתחו בעת האחרונה מספר מוקדים של מחקר ועשייה בתחום האוריינות: מ"ניצני אוריינות", כהתנהגויות "תאוות לשון" בילדות שקודמות לידיעת קרוא וכתוב; דרך תהליכי רכישת השפה ופיתוח מיומנויות הלשון של פענוח, הפקת משמעות, הבנה, עיבוד, הבנייה, יצירה, ניסוח, הצגה, ותקשור של מסרים רעיוניים; ועד ל"אוריינות האקדמית" המציינת את מכלול כושרי החשיבה, הלשון, התרבות והתקשורת המאפשרים רכישת דעת, הרחבתה והצגתה על פי אמות-המידה המקובלות במוסדות להשכלה גבוהה.

היפוכה של האוריינות אינה בערות או אנאלפבתיות, אלא בוריינות...

על השתמעויותיה השונות של אחדות הלשון והדעת בתחום האוריינות ניתן ללמוד מהדברים הבאים, שהוצגו בסימפוזיון בין-תחומי על אוריינות ("מה זה (לעזאזל) אוריינות ומה ניתן לעשות אתה במכללות לחינוך", סיון תשנ"ד), שהתקיים במכללת בית-ברל: צביה ולדן, מתוך עניין בהתפתחות מיומנויות הלשון בגיל הרך, ביקשה לזהות את האוריינות עם "יכולת התמצאות וקריאה בין השיטין, במשולב עם ניצול נבון של כוח זה בהקשרים שונים של החיים". לדעתה, כבר מן הגיל הרך יש להתמקד בטיפוח "ניצני האוריינות" – כ"התנהגויות של ילדים אשר מלמדות על עניין, יכולות ונטיות בתחום הלשון והדעת... ואשר קודמות לרכישת המיומנויות של קריאה וכתובה", וזאת כדי לאפשר "רכישה מוצלחת של מגוון האוריינויות הנדרשות מן האדם הבוגר". לדידה, היפוכה של האוריינות אינה בערות או אנאלפבתיות, אלא "בוריינות", "כמצב שבו אדם נחשף למערכת ההשכלה ורכש ידיעת קרוא וכתוב, אך לא פיתח את יכולתו לרכוש ידע, לבחון אותו בצורה ביקורתית, להרחיבו ולהשתמש בו או להפיקו בצורה משביעת רצון".

עמנואל אלון, מנקודת ראות של בלשן העוסק בהנחלת הלשון, מנגיד בסימפוזיון זה את הגישה האוריינית-הוליסטית-תהליכית לגישה הקלאסית-פורמלית-נורמטיבית, ומבקש למקד אותה בטיפוח "ידע לשוני שמקדם רכישה ותקשורת מוצלחות של מסרים רעיוניים, יחידות מבע, וידע לסוגיו השונים". לדידו, "זיהוי לימודי הלשון עם ההיבטים הדיקדוקיים שלה, לא רק שאינו מועיל, אלא אף מזיק", ואת הדגש יש לשים ביחידות מבע רחבות – דוגמת מכתב, מאמר אקדמי, נאום, הרצאה, סימפוזיון, וטקסט ספרותי – תוך פיתוח שליטה במגוון רובדי הלשון ורגישות להקשרים השונים שבהם הולם להשתמש.

ושבו מנקודת ראות אחרת, הפעם של איש מדע המידע, עמיקם מרבך מבקש לזהות את האוריינות לא עם מיומנויות הלשון אלא בעיקר עם דרכי ה"למידה המופתית": עם יכולת גבוהה ומגוונת בהבנת הנקרא, עם גישה רציונלית וביקורתית, עם חשיבה אנליטית וסינתטית ועם

יישומם של כל אלה בלמידת חקר: בהליך מובנה ושיטתי שראשיתו בזיהוי סוגיות משמעותיות ובניסוח ממוקד ובהיר של שאלת מחקר, המשכו באיתור המידע הרלוונטי ובעיבוד ביקורתי ופורה שלו לכלל ידע ועמדה בני הנמקה, וסיומו בהצגתם או בתקשורם בצורה יעילה ועל-פי אמות המידה המקובלות במדיום הנתון. לדידו, האוריינות היא קודם כל היכולת לרכוש דעת, להשתמש בה, להציגה ולתקשרה להגשמת יעדים עיוניים ומעשיים; בתהליך טיפוחה יש לשים את הדגש על מיומנויות החקר, מתוך זיקה לדגם המופתי של האוריינות האקדמית.

בהקשר זה אנו מוצאים בעת האחרונה התייחסות ל"אוריינות רבת פנים" ול"רשת של אוריינויות".

לצד נתיבי מחקר וטיפוח אלה התפתחה מגמה נוספת, אשר השתמשה במונח Literacy במובן של תחום-דעת, מעגל-תרבות, שיח-תרבותי ו/או פרקטיקה חברתית, כאשר מאפיין משותף לכל אלה הוא השילוב בין ידע תוכני-השכלתי לידע מיומנותי-תפקודי. בהקשר הזה אנו מוצאים בעת האחרונה התייחסות ל"אוריינות רבת-פנים" ול"רשת של אוריינויות" (גבעון, 1997), כמונחים כוללים החובקים את האוריינות הלשונית, אוריינות מספרית, אוריינות מדעית, אוריינות טכנולוגית, אוריינות מחשבים, אוריינות מוסרית, אוריינות אסתטית, אוריינות משפטית, אוריינות תפקודית, אוריינות תקשורת וכיוצא באלה. במובן זה, אם כן, אנו מדברים על אוריינות כמכלול של ידיעות ומיומנויות המאפשר לאדם להבין בצורה מושכלת וביקורתית, אם כי בסיסית, את השיח המאפיין תחום מסוים, ולתפקד במסגרת אותו תחום ברמה משביעת רצון (או בקיצור, רמה נאותה של הבנה ותפקוד בתחום מוגדר של פעילות תרבותית). היתרון שיש למונח אוריינות על פני המונחים דעת ותרבות, כך סוברים רבים, נעוץ בכך שלמונח החדש יש קונוטציה של ידע פעיל ומיומנותי יותר מאשר למונחים המסורתיים, אשר להם ניחוח יותר שמרני ופסיבי של מעין "מחסן ידיעות מוזיאוני".

האוריינות, לא ייאמן כי יסופר, ניצבת גם במרכזו של ויכוח אידיאולוגי לוחט בין תומכיו של הזרם הניאו-קלאסי-שמרני בחינוך, לבין מצדדיו של הזרם הניאו-מרקסיסטי-רדיקלי בחינוך. הויכוח נסוב סביב השאלה: את מי משתי האוריינויות הבאות יש למקם במרכז העשייה החינוכית – את ה"אוריינות התרבותית" או את ה"אוריינות הביקורתית". מצדדי האוריינות התרבותית מעלים על נס את החשיבות שבהקניית תשתית תרבותית משותפת – השכלתית, ערכית ומיומנותית – אשר תאפשר לכלל החברים בקהילה להשתתף בצורה מושכלת ומיומנת בדיון הציבורי, במשק הכלכלי ובעשייה התרבותית. יש להוסיף כאן, שתומכיה של האוריינות התרבותית גם הם מתחלקים לשתי קבוצות. לקבוצה האחת אוריינטציה פילוסופית, הומניסטית וניאו-קלאסית, ועניינה באוריינות התרבותית הוא כאמצעי לטיפוח רוח האדם: בהנחלת הנעלה והנשגב שביצירה האנושית לדורות הצעירים, וזאת באמצעות הפגשתם עם יצירות המופת במדע, בהגות, במוסר ובאמנות (רוברט הצ'ינס, מורטימר אדלר, אלן בלוס, ראסל קירק). אוריינות לדידם, היא "המפתח לשותפות רווחית של הפרט באוצרות התרבות של המין האנושי" (Hayakawa, 1972). וקבוצה שנייה, בעלת גישה סוציולוגית ופונקציונליסטית, הרואה באוריינות התרבותית את "הידע הנדרש לחיים מוצלחים בעולם המודרני... את הידע הבסיסי המאפשר לחברי הקהילה לקחת עיתון, לפענח באופן סביר את שכתוב בו, להבין את האמירות והטיעונים, לתפוס את השלכותיהם, ולמקם את התכנים השונים בהקשרים הרלוונטיים, שרק במסגרתם הם מקבלים משמעות וערך" (Hirsch, 1987). בניגוד לגישה הפילוסופית-קלאסית שעניינה הוא במיצוי מרבי של אנושיות האדם ובחתיירה פרפקציוניסטית למצוינות באמנות החיים האנושיים, גישה פונקציונליסטית זו מתייחסת תמיד להקשרים חברתיים נתונים, והיא מעמידה את השותפות בתכנים תרבותיים מוגדרים – רעיוניים, ערכיים, השכלתיים וטכנולוגיים – כסכר בפני נחשלות חברתית והן מפני מגמות בדלניות, פצלניות ורב-תרבותיות המאיימות לבתר את המארג החברתי, לחסום ערוצי תקשורת ושיתוף פעולה, ובסופו של דבר לעקר את חיוניות החברה ולשתק את תפקודה.

כנגד מגמה זו טוענים מצדדי האוריינות הביקורתית, שהצגת תמונת עולם אחת מסוימת (רעיונית, ערכית ואסתטית) כמייצגת של התרבות המופתית – המזוהה על פי רוב עם עולמו התרבותי של ה"זכר האירופאי הלבן" – הינה למעשה דרך מניפולטיבית להנציח את עליונותה של קבוצה תרבותית מסוימת, למסד את ההגמוניה שלה, ולהבטיח את מעמדה השליט בין תרבויות, עמים וקבוצות אחרות. במיוחד לאור מודעותנו החדשה ש"ידע הוא כוח" ושמניפולציה נעשתה לאופן התקשורת הדומיננטי ביותר בעידן הקפיטליזם המתקדם, עלינו להסיק שהאוריינות החשובה ביותר ניכרת לא בתפקוד יעיל במנגנוני המערכת הקיימת אלא בתודעה ביקורתית ורגישות מוסרית הבוחנות את המצוי לאורו של הראוי ושל האפשרי. במילים אחרות, אומרים מצדדי גישה זו, המחנך צריך לעמוד לא על ייעול הסוציאליזציה והאקולטורציה (תירבות), אלא על העצמת היכולות הביקורתיות של הצעירים לפענח את מציאות חייהם, לזהות נכונה את גורמי הכוח האינטרסנטיים אשר מעצבים את החברה, להבחין בין דעת לדעות קדומות, לקרוא את הכתובת על הקיר לפני שזו חורגת מהקיר ודורשת את קורבנותיה, לבחון סולמות-ערכים, לגבש לעצמם השקפת עולם, ולפעול בסביבתם כיצורים בעלי מודעות, רגישות ואחריות חברתית.

לאוריינות רלוונטיות ישירה לתוכנית הלימודים במערכת החינוך, באשר היא מתייחסת לרמת השכלה בסיסית (תכנית ומיומנותית) שצריכה לאפיין את כל בוגרי מערכת החינוך.

נעצור כאן, לפני שהליך זה של הבהרת המשמעויות השונות של האוריינות בתרבות בת-זמננו יעלה אותנו על המוקש שממנו ניסינו להתרחק: קרי, מריבוי הבהרות מלומדות שמתפתח לערפול מחשבתי ומהתמקדות בשורשיו של כל עץ ושיח אשר מקפחת את הראייה הכללית של היער בשלמותו. נחזור נא אם כן לאוריינות הבסיסית (נטו) שרצינו לעשותה לנגישה ולידידותית ונסכם בקצרה את שהשגנו. אוריינות, כך אני מציע, היא יכולת אינטלקטואלית בסיסית, שמן הראוי שתהיה לנחלתם של כלל האזרחים בחברה, אשר מאפשרת לאדם להשתתף באופן מושכל וביקורתי בשיח ובמעשה של מעגלי החברה והתרבות; היא השכלה תכנית ומיומנותית שמכוחה יכול הפרט להפיק משמעות מהתנסויותיו, להרחיב את דעתו, לבטאה בבהירות, ולהשתמש בה ביעילות להגשמת יעדים עיוניים ומעשיים. עוד חשוב לומר עליה:

א. שבדומה ליכולות אחרות, דוגמת יכולת גופנית או יכולת אמנותית, אין לדבר על קיומה המושלם של האוריינות או על היעדרה המוחלט, אלא שלעולם היא מצויה על רצף המאפשר התפתחות והשתכללות תמידית.

ב. האוריינות היא בחלקה מולדת-אורגנית ובחלקה נרכשת-תרבותית, חלקה מושתת על ידע תכני וחלקה על ידע מיומנותי, במרכזה איכויות אינטלקטואליות כלליות, חשיבתיות ולשוניות, ובהסתעפויותיה איכויות ספציפיות הנדרשות לפעילות מוצלחת בתחומי דעת ובמעגלי תרבות למיניהם.

לאוריינות במובן הבסיסי והכללי שהוצג בהגדרה הנ"ל רלוונטיות ישירה לתוכנית הלימודים במערכת החינוך, באשר היא מתייחסת לרמת השכלה בסיסית (תכנית ומיומנותית), שצריכה לאפיין את כל בוגרי מערכת החינוך. הניסיון להיכנס לעובי הקורה ולפרט את התכנים והכשרים הספציפיים הכרוכים באוריינות כזו, מביאה אותנו ל"זירת" האוריינות התחומיות או התפקודיות (כרמה נאותה של הבנה ותפקוד בתחום מוגדר של פעילות תרבותית), בהקשר זה בולט ניסיונו של יהושפט גבעון להעמיד תפיסה של "אוריינות רבת פנים" כתפיסה מנחה להבניית תוכנית לימודים (גבעון, 1997). לדידו, יש לראות את האוריינות רבת הפנים כרשת של אוריינויות המספקת את הבסיס ההשכלתי הנדרש לתפקוד מוצלח בחברה המודרנית. בבחירת האוריינויות הספציפיות ובאפיון יש לדעתו לקחת בחשבון את התנאים החברתיים והתרבותיים, את הרמה האקדמית הנדרשת, את התנאים החברתיים השכלתיים לעומת אלה הפרטיקולריים-מקצועיים, ואת הזיקות ההדדיות שבין האוריינויות. לאורה של תפיסה זו

ולאור המגמות האורייניות עליהן עמדתי קודם, נראה לי סביר בהחלט לנסח את מטרות החינוך בטרמינולוגיית האורייניות. במקום לדבר על שליטה בגופי-הידע של מקצועות הלימוד ועל תפקוד הולם במעגלי החברה והתרבות, יתכן מאוד שבעתיד נהייה עדים למעבר לשיח פדגוגי המתמקד בהבניית תוכנית לימודים אוריינית. על סמך הדברים שהוצגו לעיל, סביר בעיני שהשילוב בין הגישה ההומניסטית לחינוך לבין תפיסת האורייניות רבת הפנים "יוליד" תוכנית לימודים החותרת לטפח בקרב כלל התלמידים את עשר האורייניות הבאות: אוריינות לשונית, אוריינות מספרית, אוריינות היסטורית-תרבותית, אוריינות מדעית-טכנולוגית, אוריינות פילוסופית-ביקורתית, אוריינות מוסרית, אוריינות אסתטית-אמנותית, אוריינות אזרחית (משפטית-פוליטית), אוריינות בריאותית ואוריינות חברתית-תקשורתית (מובן מאליו שיש להעמיד חלוקה זו לדיון ציבורי ואקדמי ולמבחן אמפירי בעשייה החינוכית).

במערכת החינוך, מגן החובה ועד לסיום התיכון, יש לאוריינות האקדמית של המורים חשיבות מרכזית, כיוון שבתכניה ובדפוסיה היא אמורה לשמש דגם מופתי לחיקוי והפנמה.

לסיום, מספר מילים על שתי אורייניות שאינן נכללות ברשימה הנ"ל ושיש להן חשיבות רבה בקידום איכותה של מערכת החינוך. הראשונה היא האוריינות האקדמית אותה הגדרנו קודם כמכלול כושרי החשיבה, הלשון, התרבות והתקשורת המאפשרים רכישת דעת, הרחבתה והצגתה על פי אמות המידה המקובלות במוסדות להשכלה גבוהה. במערכת החינוך, מגן החובה ועד לסיום התיכון, יש לאוריינות האקדמית של המורים חשיבות מרכזית, כיוון שבתכניה ובדפוסיה היא אמורה לשמש דגם מופתי לחיקוי ולהפנמה בקרב התלמידים. במסגרות אלה מובן שיש לשים את הדגש פחות על הצדדים הפורמליים-טכניים של הכתיבה האקדמית ויותר על הרוח האקדמית ודפוסיה: סקרנות אינטלקטואלית וחתירה לאמת; גישה נאורה הניכרת בפתיחות דעת, ברוחב דעת, בגישה רפלקטיבית, אוטונומית וביקורתית; חשיבה רציונלית-מדעית החותרת לתפיסה אובייקטיבית של המציאות, תוך הסתמכות על ידע תקף וכלים אמניים שהצטברו בניסיון האנושי המשותף; יישום הדעת במציאות היום-יומית באמצעות כושרי הבחנה, שיפוט ושיקול דעת; יכולת לימוד עצמאית, גם להרחבת הדעת, להערכתה ולעיבודה; ויכולת הצגת רעיונות ועמדות בצורה בהירה, עניינית, סדורה ומנומקת – בכתב ובעל פה.

שני קשיים מרכזיים עומדים לרועץ בדרך אל המורה "המקרין" אוריינות אקדמית:

- א. דלות המטען התרבותי-אקדמי שאיתו מגיעים המועמדים לתוכניות הכשרת המורים;
  - ב. האוריינטציה הדיסציפלינרית-דידקטית השלטת ברוב הסמינרים והמכללות להכשרת מורים, אשר מקפחת את הפיתוח האינטלקואלי-אקדמי של המכשירים עצמם להוראה.
- לתיקונו של מצב זה יש, לדעתי, להכין תוכנית מפורטת ורב שלבית לטיפוחם האקדמי של המתכשרים להוראה – מיום כניסתם למכללות (בסדנה מרוכזת בת שבוע עד שבועיים שבה ייחשפו לאפיונים המרכזיים של התרבות האקדמית), עבור דרך טיפוח המיומנויות האקדמיות בכל מסגרות הלימוד (בכל המקצועות הנלמדים ובמרכזים ייעודיים דוגמת הספרייה, מרכז לכתובה אקדמית ומרכז ליישומי מחשבים בחינוך), ועד להנחיה בהכנת עבודת מחקר במסגרת שיעורים מתקדמים וסמינריונים. היעד הסופי של תוכנית הכשרה כזו הוא מורה שאוריינותו האקדמית מהווה גורם מחנך – ישיר ועקיף – בחינוך ההומניסטי הכולל. להגשמתו של יעד זה, על מערכת הכשרת המורים לטפח במורים לעתיד את שמונה התכונות הבאות:

- א. אהבת האמת המתבטאת בסקרנות אינטלקטואלית, בתאוות דעת, בגישה רציונלית ורפלקטיבית, ביושר אינטלקטואלי ובמחויבות לחקר האמת (בתחומי הדעת וביחסים חברתיים);

- ב. תשתית של אוריינות תרבותית (חתירה לאיכות, יראת כבוד למעולה, השכלה כללית ועולם אסוציאציות עשיר ומגוון) ושל אוריינות ביקורתית (בדיקה מושכלת ואוטונומית של דברים כדי לעמוד על תקפותם וערכם, להעמיק יותר מאשר בהתרשמות הראשונית ולא להיסחף לקונפורמיות שבמוסכמות החברתיות);
- ג. מודעות להבדלים שבין מידע (כרשימת מלאי של נתונים ועובדות), לבין ידע (כשילוב של מידע ומיומנויות בתחום פעילות מסוים, אשר מאפשר להבין ולהסביר תופעות ולהתמודד עם המציאות בצורה יעילה ומוצלחת), ולבין חוכמה (כתבונה כוללת בענייני החיים, המאפשרת קריאה נכונה של מצבים אנושיים ושימוש בידע לסוגיו כדי להביא ברכה ושגשוג לאדם ולחברה);
- ד. הבנת הגיונם הייחודי של תחומי הדעת השונים ושימוש נכון בדרכים ובאמות-המידה המשמשות בכל תחום לאמירה משמעותית, להוכחת טיעונים ולהפרכתם (לא הרי הוכחת יתרון גודלה של השמש על הירח כהוכחת יתרון איכותה של דרמה שכתב שיקספיר על אופרת סבון, ולא הרי הפרכת הטענה בדבר שטיחות כדור-הארץ כהפרכת טענתו של מנהיג פוליטי שהוא דמוקרט ורודף שלום);
- ה. ערנות ורגישות להבחנות שבין אמירות תיאוריות עובדתיות לעמדות שיפוטיות-נורמטיביות ("היטלר היה ממעצביה וממחנכיה של החברה הנאצית" לעומת "היטלר היה יסוד אנטי חינוכי בתרבות הגרמנית");
- ו. מודעות להבדלים שבין קביעות אבסולוטיות (מעל ומעבר לכל דיון וביקורת), לטענות בדבר אמיתות אובייקטיביות (מוסברות ומנומקות באמצעות שיטות מחקר וראיות הקבילות על הציבור כאמיתות וחסרות פניות), ולאמירות סובייקטיביות (המבטאות העדפה אישית שייסודה בעולם הפרטי-רגשי של היחיד);
- ז. הקפדה על סטנדרטים איכותיים ועל "הפרטים הקטנים" במסגרות החשיבה והחקר, תוך שמירה על פתיחות ורגישות להיבטים פילוסופיים וערכיים, וליסודות יצירתיים ובלתי שגרתיים;
- ח. מיומנות בקשב ובניתוח ביקורתי של דברים (כתובים ומדוברים) ויכולת התבטאות בשפה תקינה, בהירה, הגיונית, עשירה בתכנית ונאה בסגנונה.

האוריינות השנייה... שחשוב ביותר לטפחה היא האוריינות הפדגוגית... משום שמדובר כאן בסוג של אמנות ושל חוכמה שמטבען אינן נענות להמשגה ברורה.

האוריינות השנייה שלא נכללה ב"רשת האוריינויות" ושחשוב ביותר לטפחה היא האוריינות הפדגוגית. בתחום זה קשה במיוחד להציג הגדרות ואפיונים, וזאת משום שמדובר כאן בסוג של אמנות ושל חוכמה שמטבען אינן נענות להמשגה ברורה. על דרך אימרתו של אריסטו, שהמעשה החכם הוא זה שעושה אותו החכם, יכולים אנו לומר שתפיסת האוריינות הפדגוגית שלנו נגזרת מדימוי חי שיש לנו על הפדגוגי המופתי. ומצד שני, ללא קטגוריות מושגיות שיקרבונו אל דימוי האוריינות הפדגוגית לא נוכל, בעת הצורך, לזהות את הפדגוג המופתי. את כל זה אני מקדים כדי להציג את הרעיון שמצוינות באוריינות פדגוגית היא אמנות שיקול הדעת והשימוש בדעת לקידום מרבי של אישיות התלמיד בהקשרים הקונקרטיים של תנאי חייו; היא החוכמה שבזיהוי החשיבות היחסית או סדר הקדימויות בין אידיאלים, ערכים ויעדים, מבחינת הברכה שהם עשויים להביא להתפתחות נאותה של האדם, במשולב עם בחירת האמצעים ההולמים והיעילים ביותר להגשמתם. המפתח להבנת האוריינות הפדגוגית הוא בתובנה שמדובר כאן בידע של האורגניזם כולו, שאינו ניתן להמשגה קטגורית ולא לחיקוי טכני. לפנינו חוש מפותח של התמצאות במרחב המחשבה והפעילות החינוכית, הכולל מאזנים רגישים למשקלו הסגולי (החיובי או השלילי) של כל רכיב במכלול, מודעות חדה לקשרים ולהשפעות ההדדיות בין הרכיבים השונים, וטביעת עין לזיהוי היסודות הפדגוגיים-כלליים במציאות האישיותית-

קונקרטי. אולי חוש-מידה היא מילת המפתח: כמו בזיהוי צליל מכוון, תנועה אלגנטית, אמירה במקום, תגובה הולמת, רעיון טוב, מחשבה חכמה והתנהגות נאותה, כך גם המעשה המחנך, המעשיר את נפש התלמיד ומיטיב את אישיותו, משום שהוא במקום הנכון, בזמן הנכון, באופן הנכון ולאדם הנכון.

במונחים פרקטיים, כבר התייחסנו למרכיב אחד חשוב ומרכזי באוריינות הפדגוגית והוא השילוב המאוזן בין חינוך לתרבות, החינוך לחשיבה אוטונומית וביקורתית, והחינוך לאישיות אותנטית. בדיון על האוריינות האקדמית, עמדנו על החשיבות שבהקפדה על דקויות, על פרטים, על עובדות ועל דרכי מחקר מקובלות ומהימנות, ויחד עם זאת הדגשנו את החשיבות שביכולת לחרוג מהתקין ו"הנורמלי" אל הבלתי שגרתי, האחר והיצירתי (האתגר, ברוח דבריו של הפילוסוף פסקל, הוא לא להכריע בין שני קטבים ולהיות כולך באחד מהם, אלא להיות בו-זמנית בשני הקצוות ולהכיל את כל שביניהם). יתר על כן, במחשבה על קידום ההגשמה העצמית של התלמיד, אל למחנך להכריע בין אידיאלים של חירות, איכות ואושר – אלא להפעילם במשולב ככוחות משיכה או כגורמי דירבון משלימים; ואל לו למחנך לבחור בין טיפוח הדיבור האקדמי, הניטרלי והאובייקטיבי (החוטא לעתים בניכור משמים) לבין הביטוי האישי, הספונטני והאותנטי (הגולש לעתים לקשקוש חסר-ערך), אלא לסייע לו ולתבוע ממנו שידע לעשות את שני הדברים גם יחד, ולעתים, במקרה הטוב, גם לשלבם לאמירה מופלאה שבה האישי מבטא אמת אנושית כללית או לחילופין שהמבט הכללי והסינופטי נוגע בנימים האינטימיים ביותר שבהוויית היחיד.

במקרה של מורים שהם גם מחנכים טובים, המשכילים לזמן לתלמידים התנסויות לימודיות שגם מטפחות את אישיותם – במקרה זה יכולים אנו לומר שעשייתם החינוכית היא מכוח אוריינות הפדגוגית.

לתקשורת הפדגוגית מרקם הוליסטי מיוחד. היא משלבת את הפרטי ואת הכללי, את הסיפורי ואת המדעי, את הרגשי ואת התבוני, את העובדתי ואת הדמיוני, את המורשת הידועה ואת היצירתיות החדשנית, את הביוגרפי ואת הביבליוגרפי. תקשורת כזו, כפי שמציין ז'אק שלנגר, היא סימן ההיכר המשותף של פילוסופים-פדגוגים – דוגמת אפלטון, מונטיין, רוסו וניטשה – שבכוח כתיבתם השאירו רישום עמוק בתרבות האנושית ושינו את דרכי ההסתכלות שלנו על חינוך האדם (שלנגר, 1997). כתיבתם מצטיינת באחדות פנימית נדירה: התוכן משרת את הצורה והצורה מבטאת את התוכן (רעיון הדיאלקטיקה האפלטונית מתגלמת בדיאלוגים הסוקרטיים ורעיון הפרספקטיביזם הניטשיאני מתגשם בכתיבתו האפוריסטית (אפוריסטי – כתוב בקטעים קצרים); היבט הכרתי-תוכני של הטקסט מאתגר את תבונות הקורא בעוד שההיבט הרגשי-הבעתי כובש את נפשו ומשתלט עליה; בהצגת הפרובלמטיקה של הדיון מתערבבים ומתמזגים התרבותי-אובייקטיבי עם האישי-סובייקטיבי; בחוויית הקורא נמחות ההבחנות בין הקוגניטיבי לאסתטי לכדי התנסות נדירה באמיתות היופי וביפי האמת. בטקסטים פילוסופיים-חינוכיים כאלה, "אין ריחוק הכרתי והם פונים ישירות מן המחבר אל הקורא, אבל גם מן הקורא אל עצמו. הטקסטים הללו מגלים לו דברים שונים על עצמו, כאילו הוא קורא את מה שיכול היה לכתוב על עצמו אילו היה לו הכישרון לכך. אלה טקסטים שהקורא מוצא בהם את עצמו, גם אם אינו מסכים איתם. טקסטים אלה עונים לעמדות הקיומיות שלו, לדרכי הווייתו העמוקות ביותר (שלנגר, 1997). "הם מאתגרים את הקוראים לפתוח עצמם להתנסויות ברגישויות ובפרספקטיבות חדשות, ובה בעת מפצירים בהם לשכלל את כושרי הביקורת והיצירה שלהם, כדי להפיק את המרב מהתנסויות אלה ולעשותם למשמעותיות ופוריות". בכתיבה כזו מתחווים מרכיבי היסוד של המצוינות הפדגוגית, ואולי גם הפרדיגמה הפדגוגית; אך אין היא יכולה לשמש תחליף למחנך החי – בשר ודם – החונך את תלמידו באמנות החיים במסגרת המציאות הקונקרטית של חייו. אצל פילוסופים – מחנכים מהסוג שהזכרנו, הפעמת נפש הקוראים ואיתגורם לקראת הוויה אנושית נעלה יותר היא מכוח אונותם. אצל מחנכים גדולים, שמכל מפגש איתם אנו יוצאים עשירים יותר ברגישות ובחוכמה,

העשייה החינוכית היא מכוח אישיותם. ובמקרה של מורים שהם גם מחנכים טובים, המשכילים לזמן לתלמידים התנסויות לימודיות שגם מטפחות את אישיותם – במקרה זה יכולים אנו לומר שעשייתם החינוכית היא מכוח אוריינותם הפדגוגית (בובר, תשמ"ד).

ביבליוגרפיה:

המובאות מדבריהם של צביה ולדן, עמנואל אלון ועמירם מרבך לקוחות מהסימפוזיון, "מה זה (לעזאזל) אוריינות ומה ניתן לעשות אתה במכללות לחינוך", מצב העניינים, גיליון מס' 2 סיון, תשנ"ד.
בובר מ, (תשמ"ד), על חינוך האופי. בתוך: תעודה ויעוד, כרך ב', ירושלים: הספריה הציונית.
גבעון י, "רשת האורייניות: קווים לדמותה של האוריינות כרבת פנים"; בתוך: פלדי (עורך), 1997, החינוך במבחן הזמן, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב.
שלנר ז, (1997), דרכי פילוסופים, ירושלים: מגנס.

Hayakawa, SL (1972), Language in Thought and Action, New York: Hartcourt, Brace and Yanovich.

Hirsch ED (1987), Cultural Literacy: What Every American Needs to Know, Boston: Houghton Mifflin.